

Bert Gasenbeek (redactie)

Piet Spigt

Humanist onder de vrijdenkers en vrijdenker onder de humanisten

Humanistisch Erfgoed 18

HUMANISTISCH HISTORISCH CENTRUM

PAPIEREN TIJGER

Inhoud

Woord vooraf <i>Bert Gasenbeek</i>	7
Inleiding en verantwoording <i>Bert Gasenbeek</i>	9
Een portret van Piet Spigt (1919-1990). Een eigenzinnig en vrijdenkend mens <i>Bert Gasenbeek</i>	15
Vrijdenken	63
Herinneringen aan de Jeugdbeweging 1934-1940 <i>Piet Spigt</i>	65
Marathondans <i>Piet Spigt</i>	80
De herdenking van prof. mr. dr. Leo Polak, 1880-1941 <i>Piet Spigt</i>	82
Over de levensstijl van A.H. Gerhard <i>Piet Spigt</i>	88
Ik ben een lezer, een akelig hartstochtelijk lezer. Selectie uit 'Notities van een lezer' <i>Piet Spigt</i>	100
Op zoek naar het menselijk gezicht. Het humanistisch vrijdenken van Piet Spigt <i>Floris van den Berg</i>	133
Humanisme	147
In staat van besef. De tragische levensvisie van het humanisme <i>Piet Spigt</i>	149
Van Job tot Carmiggelt <i>Piet Spigt</i>	163
De eeuwige beproeving van Job	163
Max Stirner 1806-1856	176
Henriëtte Antoinette Polak-Schwarz 1893-1974	191
Tragiek der redelijkheid	194
Simon Carmiggelt	203
Libbe Gerrit van der Wal	208
In staat van besef. Over het humanisme van Piet Spigt <i>Alfons Nederkoorn</i>	218
Herinneringen aan Piet Spigt <i>Rob Tielman</i>	229
Multatuli	235
Nationale herdenking van Multatuli <i>Piet Spigt</i>	237
Een multatulist die geen spelfouten maakte. Piet Spigt en Multatuli <i>Dik van der Meulen</i>	245

Bijlagen	255
Keuze bibliografie Piet Spigt <i>Ruurd Ouwehand</i>	257
Personalía auteurs	260

Woord vooraf

Bert Gasenbeek

Piet Spigt ontmoette ik – hoe kan het anders – door het geschreven woord. Als begin twintiger kwam ik veel in de fraaie oude leeszaal van de openbare bibliotheek aan de 's Gravelandseweg te Hilversum; de leeszaal – met krakend parket en prachtig meubilair – waar ooit ook Joop den Uyl studeerde. Bij toeval keek ik daar op een avond het humanistische tijdschrift *Rekenschap* in en viel mijn oog op de rubriek 'Notities van een lezer' van Piet Spigt. Wat was ik daar van onder de indruk! Zelf een veellezer trof mij in zijn rubriek de losse maar zeer erudiete wijze waarop hij over boeken schreef die hij gelezen had. En het waren geen recensies in eigenlijke zin, maar notities of aantekeningen die bij hem opkwamen naar aanleiding van het lezen. Ook de diversiteit van zijn lectuur – wijsbegeerte, geschiedenis, maar ook Simenon en Carmiggelt – vond ik zeer apart en sloot goed aan bij mijn eigen lectuur. Kortom, de eerste ontmoeting tussen Spigt was er een van verwantschap.

Deze eerste ontmoeting met Spigt en ook de latere zijn natuurlijk onvoldoende redenen om een bundel van en over hem samen te stellen. Er zijn meer overwegingen waarom ik vond dat deze bundel er moest komen.

De eerste reden is dat 'het' humanisme geen 'humanistische' kerk en geloof heeft en geen centraal heilig boek als de bijbel, koran of thora en rituelen bezit, maar wel een humanistische traditie kent. Een traditie die de bekende vrijdenker Anton Constandse (1899-1985) in zijn boek *Geschiedenis van het humanisme in Nederland*, omschreef als 'humanisme is het streven in de cultuur naar geestelijke bevrijding'. In die traditie kunnen mensen als Spinoza, Koerbagh, Multatuli, Hoving, Polak, Van Praag en vele anderen een belangrijke rol spelen voor persoonlijke en maatschappelijke zingeving en voor het morele handelen. Deze personen geven de humanistische traditie op eigen wijze door en vormen die ook weer naar de context van de tijd. Deze 'voorbeeldfiguren', die uiteraard niet perfect zijn, kunnen – met behoud van iemands autonomie en eigen verantwoordelijkheid – zeer inspirerend zijn voor humanisten in het vormgeven van hun levensbeschouwing. Wat mij betreft kan zonder overdrijving Piet Spigt een voorbeeldfiguur worden genoemd.

Een andere reden is dat juist in het leven en werk van Piet Spigt een groot deel van de geschiedenis van het vrijdenken en humanisme tussen 1945 en 1980 besloten ligt. Hij was als 'humanist onder de vrijdenkers' belangrijk

voor de heroprichting en de inhoudelijke koers van het vrijdenken tussen 1945 en 1958; hij probeerde de vrijdenkers een ruimere agenda te laten voeren dan alleen de atheïstische. En van 1959 tot 1980 heeft hij als ‘vrijdenker onder de humanisten’ inhoudelijk, publicitair en organisatorisch steeds nadruk gelegd op een humanisme waarin rationaliteit en eigen verantwoordelijkheid samengaan met het besef van de tragische kanten van het leven.

De laatste reden voor publicatie van deze bundel is dat Spigt laat zien dat het mogelijk en ook nodig is om zelf je eigen humanistische levensovertuiging inhoud en vorm te geven. Niet alleen vormen maatschappelijke omstandigheden de onvermijdelijke context van iemands humanisme, juist ook het ‘levensverhaal’ van een persoon stempelt zijn humanisme. Zo vermoed ik dat Spigts persoonlijkheid – waarin ruime aandacht is voor de moeilijke kanten van het leven – goed doorklinkt in zijn humanisme waarin het tragische een belangrijke rol speelt.

Afgezien van mijn eerste kennismaking met Spigt rond 1975 vormt hij een rode draad door mijn eigen leven. Door de kennismaking met Spigt in het blad *Rekenschap* van 1975 meldde ik me kort daarop aan als lid van het Humanistisch Verbond. In 1980 werd ik bibliothecaris van het Humanistisch Opleidings Instituut, later de Universiteit voor Humanistiek (UvH) waarbij ik Spigt als adviseur vroeg voor de collectievorming. Na zijn dood kocht ik nog een mooie verzameling boeken van Spigt voor de UvH bibliotheek.

Toen ik rond 2006 – inmiddels als historicus van de geschiedenis van het humanisme aan de UvH – bezig was met de bundel *God noch autoriteit; geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland* ontdekte ik pas echt de kracht van Spigt als schrijver over bekende en ook onbekende ‘vrijdenkers’. Hij slaagde erin om – ook in korte stukken – zowel de persoonlijkheid als het denken en schrijven van de vrijdenkers te verwoorden. Met trots kon ik op 14 oktober 2006 het eerste exemplaar van *God noch autoriteit* ter gelegenheid van het honderdenvijftigjarig bestaan in Krasnapolsky aan weduwe Ans Spigt uitreiken.

Spigt was naast vrijdenker en humanist ook Multatuliaan; hij was jaren lid van het bestuur van het Multatuli Genootschap en medesamensteller van het *Volledig Werk* van Multatuli. Toen ik in 2011 zelf gevraagd werd om tot het bestuur van het Multatuli Genootschap toe te treden hoefde ik dan ook niet lang te aarzelen. Tot slot, met enige aarzeling maar met een duidelijk verwoorde verwijzing naar Spigt, koos ik in 2012 voor de naam ‘Notities van een lezer’ voor mijn boekenrubriek in *De Vrijdenker*.

Texel, september 2014.

Ik ben een lezer, een akelig hartstochtelijk lezer

Selectie uit 'Notities van een lezer'

Piet Spigt

Er is behoefte gevoeld om in dit tijdschrift breder geïnformeerd te worden aangaande gebeurtenissen in de algemene cultuur, die voor humanisten van belang zijn.

Rekenschap is geen literair tijdschrift; doch in de vorm van een persoonlijk getinte reeks van notities zal getracht worden tevens informatie te verschaffen omtrent publicaties en gebeurtenissen van bijzonder cultureel karakter. Dat zal dan het kader zijn waarin nu en dan door een medewerker afzonderlijk op een speciaal evenement dieper wordt ingegaan.¹

Drie dagen in bed om een bijholteontsteking in de kiem te smoren gaf mij de gelegenheid om in één ruk het nieuwste boek van de Amerikaan Saul Bellow: *Herzog* ('n Penguin) uit te lezen. Ik geloof wel dat dit een groot boek is.

Een Joodse intellectueel, Mozes Herzog, worstelt zich in dit omvangrijke boek moeizaam omhoog uit een kuil van vereenzaming, onzekerheid en zelfvervreemding – na zijn tweede echtscheiding – naar een soort van wijsheid die intelligent en waakzaam is, maar van veel 'woorden' heeft leren afzien. Bijzonder levend staat die Amerikaanse wereld om hem heen. Maar ik geloof, dat we ook hier weer niet met de authentieke Amerikaan te maken hebben. Het is de geschiedenis van een crisis in Europese geest. Het vroegere werk van Bellow heb ik nooit zo noodzakelijk gevonden.²

Tot lezen van pas verschenen boeken ben ik eigenlijk niet gekomen, want zoals gewoonlijk heb ik de dagen rondom Kerst en Nieuwjaar een oud, groot boek uit mijn kast genomen om dit weer eens helemaal opnieuw te lezen. Zo heb ik al drie of vier keer de Pickwickpapers gelezen, *Le Rouge*

1 Met deze aanhef start Piet Spigt in 1966 in het tijdschrift *Rekenschap* met zijn 'Notities van een lezer': *Rekenschap* 1966, nummer 1, p. 54. Deze tekst bevat een ruime selectie uit zijn 'Notities' die tot en met 1979 nummer 1 verschenen; het betreft een selectie uit (delen) van de 'Notities' gescheiden door drie asteriskjes zoals Spigt dat ook meestal deed in zijn 'Notities'. De verwijzingen in de noten zijn naar het jaar, de aflevering en de pagina waar het fragment te vinden is.

2 1966 (1) 54.

et le Noir, Der Zauberberg, De Boeken der Kleine Zielen. Dit keer was het – ik geloof voor de derde keer – *Oorlog en Vrede* van Tolstoi.

Die lezerij strekt zich dan over meer dan een maand uit. Langzaam groei ik weer in die wereld, om het mooi te zeggen: onder de ban van de meestersverteller. Ik passeer geen woord gehaast of gedachteloos – elke zetfout betrap ik. Bij Tolstoi's meesterwerk volg ik op een stuk papier de familievertakkingen; veldslagen reconstrueer ik op een getekend kaartje. Grandioze observaties mompel ik hardop, zeg ik nog eens na. Ik vind wel dat Tolstoi er een handje van heeft om ons frustraties te bezorgen. Als er tot mijn vreugde een idylle opbloeit of als tot mijn opluchting iemand eindelijk blijkt zijn weg in het leven te zullen vinden – dan ben ik, geoefend, op mijn hoede. In de laatste regel van het hoofdstuk maakt de tering of een verdwaalde kogel een eind aan de illusie. Maar het geheel is letterlijk overweldigend, na een week lééf je in die wereld. Tussen de gewone besognes van de dag door, terwijl ik allerlei reële dingen zeg en doe of laat, ijverig een nota schrijf over onzuivere elementen in de opstelling van het lopend verkeer in de betalingsbalans van de Bondsrepubliek, vraag ik mij af wat nu toch eigenlijk in diepste wezen het knagende, duurzame gevoel van onbehagen van Boris Rostow veroorzaakt.³

Notities van deze soort krijgen altijd wel een zekere orde, al of niet gewild. De beperkingen in tijd en ruimte waaraan ook deze overwegingen onderhevig zijn dwingen tot enig arrangement. Zo denk ik nu te schrijven over de Parijse troebelen in de lente van dit jaar; over Malraux die daar in een interview iets krankzinnigs over heeft gezegd, en langs een eenvoudige gedachteverbinding: over de vierde en laatste bundel van de correspondentie tussen E. du Perron en Menno ter Braak, over de herinnering aan Du Perron en zijn rechtsgevoel, waarover Malraux in zijn *Antimémoires* schrijft, – en nog steeds associërend: – over het toenemende contact tussen marxisten en humanisten, over de geweldige, strijdbare Poolse marxist Kowalewski, over de nestor der dissidente marxisten Ernst Bloch en diens merkwaardige boek *Das Prinzip Hoffnung*.

Met de sleutelfiguur van deze aantekeningen – Malraux – hebben wij het niet gemakkelijk. Voor mijn generatie is hij de man van *La condition humaine* (1933), de eskadercommandant in de Spaanse burgeroorlog, 'Héverlé' in Du Perrons meesterwerk *Het land van herkomst*. Maar als minister van De Gaulle weet ik niet goed raad met hem. In 1939, vlak voor het échte uit-

breken van de laatste grote wereldoorlog schreef Du Perron over *L'Espoir*, de roman van Malraux over de Spaanse burgeroorlog. Du Perron vergelijkt de oude André Gide, proper individualist, met André Malraux, gedisciplineerd partijsoldaat. Malraux laat in zijn roman wèg dat zijn bolsjewistische partijgenoten politieke rotstreken in Spanje uithaalden, terwijl Gide nooit schroomde om te zeggen dat hij iets vies en verwerpelijk vond. Gide, de mandarijn van tegen de zeventig, Malraux de strateeg van nog geen veertig, in 1939. En dan schrijft Du Perron in dat jaar op sinterklaasavond (wàt 'n detail!), over Malraux: 'En wie zal zeggen waar deze man staan zal, wat hij vertegenwoordigen zal wanneer hij de leeftijd bereikt heeft van Gide? Wat hij dan *zijn* zal, en zal willen zijn (niet meer: zal willen *doen*), wanneer hij dan niet sinds lang door de kameraden zal zijn geliquideerd: als te anarchistisch, te kritisch, te geniaal, te contrarevolutionair, te individueel, te intellectueel...'⁴

Erasmus en Rembrandt-herdenkingen

Dit jaar zullen er twee herdenkingen over ons heen gaan. *Rembrandt* is driehonderd jaar geleden gestorven en *Erasmus* zag vermoedelijk vijfhonderd jaar geleden het levenslicht – zoals men dat noemt. Men kan de zin van deze soort van georganiseerde spektakels wel betwisten, maar het is een feit, dat ze ons een reeks van publicaties, een impuls voor onderzoekingen opleveren. Ik herinner mij nog heel goed de kostelijke Rembrandt-tentoonstelling van 1956, toen zijn geboorte voor driehonderdvijftig jaar werd herdacht. Er waren een aantal doeken hierheen gekomen uit alle delen van de wereld die we alleen van plaatjes kenden. Zo heeft toen het schilderij 'Lucretia' een werkelijk onvergetelijke indruk op mij gemaakt. Lucretia was, volgens het verhaal, de vrouw van Tarquinius Collatinus. Diens zoon, Tarquinius Superbus verkrachtte zijn stiefmoeder. Het schilderij – van ongeveer een meter bij een meter – stelt Lucretia voor kort na de gebeurtenis: zij zit op haar bed en heeft zich met een dolk in de borst gestoken. Afgebeeld is zij tot beneden het middel, in de rechterhand houdt zij de dolk als een vreemd ding vast, het bloed dringt door haar kleren heen uit een wond vlak onder de linkerborst. Met de linkerhand houdt zij zich aan het beddekoord overeind.

Blikvangend is haar gezicht de opzet van het schilderij. Dat fascinerende gelaat springt naar voren van de donkere achterwand, het is een hel lichte vlek van verbijstering. Het is een exces van wanhoop en de uitdrukking is – voor mijn gevoel zonder spoor van twijfel – waarachtig die van *deze*